

Сьогодні без використання електронних засобів важко уявити нашу можливість впливу, особливо на молодих людей, для яких книжка не завжди є основним джерелом інформації і формування патріотичних цінностей, європейського світогляду. Тому важливо звернути увагу на зміну методології просвітницької діяльності при тому, що традиційні засоби залишаються в активі і їх варто активно застосовувати.

Третє, що я хотів би зазначити, це те, що цій проблемі послугується творча спадщина В. Шинкарука, його людиноцентричний, гуманістичний погляд на суспільство, намагання приділити головну увагу людині. У період його наукової діяльності було складно вийти за межі класовості і зосередитися на індивідуальності, людській особистості. Проте ця лінія у В. Шинкарука серйозним чином прослід-

ковувалась. Його погляди на людину в суспільстві, людський розвиток, взаємодію людини і суспільства, людини і колективу і зараз є актуальними, послуговують організацією сучасного, нового просвітництва.

Товариство «Знання» України регулярно проводить заходи, присвячені Володимиру Ілларіоновичу Шинкаруку. Ми щиро вшановуємо нашого вчителя, достойника, вірного українця, який багато зробив для української науки і української держави.

Тож, вітаю всіх учасників Шинкаруківських читань з ювілейною, двадцятою конференцією. Бажаю успішної роботи, реалізації нових наукових ідей задля розвитку українського просвітництва, культури та європейського майбутнього нашої держави.

Слава Україні!

Анатолій ЄРМОЛЕНКО,

директор Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України,

доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України

«НЕЗАВЕРШУВАНИЙ ПРОЄКТ» ПРОСВІТНИЦТВА ТА СУЧАСНИЙ ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС

Запропонована до цих Шинкаруківських читань тема пов'язана, насамперед, з тим, що ми маємо потужну

традицію просвітницької діяльності в нашій культурі, представником якої був і Володимир Ілларіонович. Витоки цієї традиції тягнуть свій родовід принаймні ще від Григорія Сковороди, 300-річчя якого ми відзначили 2022 року. Сковорода – наш великий філософ, перекладач, педагог, та насамперед він – просвітитель-гуманіст, який навчав життя людей і сам «учив як жив» (Дмитро Багалій). Він застосовував сократичний діалог, складниками якого є не тільки маєвтичний, а й еленктичний методи, тим часом як новоєвропейська філософія за часів Сковороди дедалі більше зверталась до теоретичного монолітизму.

А минулого року філософська громадськість світу відзначила ще й 300-річний ювілей від дня народження Імануеля Канта, одна з провідних праць якого називалась «Відповідь на запитання: що таке просвітництво?». Гасло просвітництва – «май мужність керуватись своїм власним розумом» має особливу значущість у наш час. Кант як просвітник і критик просвітництва, поклавши межі розуму, визначив і вектор розвитку сучасної філософії, тому він актуальний і сьогодні. Кант – не просто просвітник, «Кант – наш просвітник», як назвав свою нещодавно видану книжку представник Берлінської трансцендентальної прагматики Дитрих Бюлер [8].

Ідея просвітництва важлива ще й тому, що політес просвітництва є важливим складником політесу модерного суспільства. Без просвітництва не тільки не могло бути повнолітньої, свободної особистості, не тільки не було б Французької революції, а й модерних інституцій загалом, зокрема, й громадянського суспільства з його сферою публічності як суспільної метаінституції. У цьому плані до основних чинників-принципів модерну, як показав німецький соціолог Рихард Мюнх у книжці «Культура модерну», належать: активізм, індивідуалізм, раціоналізм і універсалізм [16, S.321]. Реалізація всіх цих принципів і потребує просвітництва.

Однак усі ті кризові явища, які виникають у процесі реалізації просвітницького проекту, поставили цілу низку питань, пов'язаних урешті-решт з ідеєю просвітництва як такою. Тому складно знайти філософа чи соціолога останніх сторіч, який не займався би критикою просвітництва,

критикою розуму, раціональності і раціоналізації, модерну і модернізації загалом. Мало хто з філософів не критикував би згадані принципи модерну і не зводив би рахунки з просвітництвом. «Діалектика просвітництва» Теодора Адорно і Макса Горкгаймера була квінтесенцією цієї критики. До того ж просвітництво викликало антипросвітництво: Жозеф де Местр, Луї де Бональд у Франції, німецький романтизм Новалиса, братів Шлегелів та ін., які були не просто реакцією на модерн, а й великою мірою коригували його курс.

У зв'язку з цим історико-філософським екскурсом виникає запитання, якою мірою ідея просвітництва актуальна в наш час, чи не вичерпала вона себе, і як її тлумачити сьогодні? Адже, крім критики модерну є й інші позиції щодо модерну і модернізації, які надають їм подальшої історичної перспективи. Вони позначаються такими поняттями, як «другий, рефлексивний модерн» Ульріха Бека [7, S.211], «модернізація модерну» Вольфганга Цапфа [21, S.238] тощо, що передбачають дослідження процесу модернізації не тільки в порівнянні з домодерними суспільствами, а й із самим модерном. Такі теорії «модернізації модернізації», або подальшої модернізації свого часу були інспіровані концептом «модерну як незавершеного проекту» (unvollendetes Projekt) Юргена Габермаса [10].

Однак перспективнішим, як на мене, є концепт Рихарда Мюнха «модерну як незавершеного проекту» (unvollendetes Projekt) [15, S.151], в якому вживані інші суфікси вказують на перманентний характер цього процесу. Адже, за Мюнхом, будь-яка завершеність призводить до догматизму, а зрештою, і тоталітаризму, а незавершеність модерну передбачає, власне, модернізацію модернізації, тобто подальше, постійне й наполегливе творення рефлексивних структур суспільства, що й можна конкретизувати в зазначених концепціях.

Свою чергою Клаус Міхаель Маєр-Абіх запропонував концепт незавершеного просвітництва. Зокрема, в книжці «Повстання на захист природи», яку я переклав українською, він пише: «переважний тип нашої раціональності свідчить про *незавершеність просвітницького проекту*» [6, с.43]. На основі такого діагнозу Маєр-Абіх розбудовує концепцію «другого просвітництва», що з огляду на глобальну екологічну кризу передбачає розширення просвітницької ідеї про спільноту людей і на

позалюдський світ, коли людина і природа разом утворюватимуть єдиний світосвіт.

До того ж нерівномірність суспільного розвитку і на глобальному, і на локальному рівнях, нові виклики кінця ХХ – початку ХХІ сторіч породжують регресії соціально-економічного і політичного стибу, а також у ціннісно-нормативній, світоглядній та морально-етичній сферах. Виникнення «нових релігій», звернення до традиційних ціннісних постулатів, домодерних і навіть архаїчних світоглядів, посилення фундаменталізму в традиційних релігіях, все це ще раз актуалізує проблематику, пов'язану з контроверзою просвітництва і антипросвітництва.

Питання актуальності просвітництва обговорювалось і в нашому Інституті, зокрема, на Круглому столі журналу «Філософська думка» [4]. Гадаю, що тут можна було б запропонувати й наступні щаблі просвітництва: друге, третє просвітництво, про що писала Марія Култаєва в статті числа часопису «Філософська думка», присвяченого 300-річчю з дня народження І.Канта, показуючи, як чергові щаблі цього процесу додавали до нього нові риси і визначення [5].

Отже, йдеться не про порядковий номер щаблів чи етапів просвітництва, до яких можна додавати ще і ще, а про щось істотно нове в цьому процесі. Зокрема, до ідеї «нового просвітництва» звертаються сьогоднішні очільники Римського клубу Ернст Ульрих фон Вайцекер та Андреас Вікман у доповіді «Ми на черзі», опублікованій з нагоди 50-річчя цієї інтелектуальної інституції [19]. «Ми потребуємо нового просвітництва», – категорично заявив співголова Римського клубу Вайцекер в інтерв'ю програмі Культурного Радіо Німеччини [20].

Проте я хотів би запропонувати не просто ідею нового, або оновленого просвітництва, чи черговий його порядковий номер, а ідею «незавершеного просвітництва», що передбачає перманентне творення рефлексивних інституцій суспільства. Причому я хотів би слідом за Вітторіо Гьосле відійти від звичного тлумачення просвітництва як певного історичного етапу, чи стадії розвитку суспільства, такими, скажімо, як давньогрецьке просвітництво, елліністично-римський скептицизм, середньовічний номіналізм, новоевропейське просвітництво, критичні теорії суспільства, такі як марксизм і неомарксизм Франкфуртської школи, чи етика дискурсу [3, с.54].

Я вважаю, що це поняття варто тлумачити як певну інстанцію саморефлексії, або «зворотного зв'язку» суспільства, як його структурний елемент, або «конститутивний чинник», що позначається не тільки запереченням установчих звичаїв, традицій, які спираються на певний життєсвіт, а й рефлексію підстав цього заперечення, а також критичне ставлення до самої рефлексії. До того ж це не тільки категорія ментальності, а й соціально-онтологічна категорія. Таким чином, просвітництво є метанституцією суспільства, його легітимативною інстанцією, спрямованою на ствердження, виправдання, обґрунтування норм, цінностей, звичаїв, традицій та інституцій суспільства. Просвітництво є чинником формування того, що Ю.Габермас називав «габітусом розуму».

Цей зворотній зв'язок вкрай важливий для суспільства, проте він є й неабиякою проблемою для сучасного комплексного суспільства, що містить у собі чималі ризики й загрози, потребуючи їх приборкання. Це те, що Ніклас Луман називав «соціологічним просвітництвом», видавши цілу низку праць, об'єднаних однойменною назвою. Адже зростання комплексності, чи складності суспільства потребує відповідної «редукції комплексності», отже, й вдосконалення відповідних інституцій «зворотного зв'язку», пошуку нових засобів такої саморефлексії і посилення їх ефективності.

Ця складність лежить і в комунікативній площині, яка особливо дається взнаки сьогодні, коли людина дедалі більше переобтяжена комунікаціями, інформаційними ін-

тервенціями, які набувають своєї власної динаміки розвитку, неконтрольованою людьми. І. Кант у праці «Відповідь на запитання: що таке просвітництво?» писав, що публіка сама себе просвітить, якщо надати їй свободу [12, S.53]. Можна лише додати, що публіка сама себе й нагодує, якщо надати їй свободу.

Проте саме це сьогодні й постає особливою проблемою, адже свобода перетворюється на несвободу, залежність, коли інформація, підсилена цифровими технологіями, без нашого дозволу і контролю постійно здійснює інтервенцію в наше життя, навіязуючи за допомогою прихованих перлюкутивів, фейків, тенденційно підібраної інформації, ІПСО тощо смисли, норми і цінності нашого життя. Тому «обов'язок знати» має буди доповнено «правом не знати», як слушно зауважує Курек Єнс [14, S. 379]. І це особливо важливо в наш час – час війни. Так само важливий й інший принцип, який вимагає від нас зважувати: «що говорити, а що приховувати».

Другий аспект моєї доповіді, звісно, пов'язаний з першим, оскільки демократія потребує зрілої особистості, її «повноліття», як показав ще Кант. Сьогодні у світлі комунікативного повороту це поняття позначається такими його визначеннями, як «комунікативна», «мовленнева», «моральна» компетентності тощо. До того ж знання окремої людини вкрай обмежене внаслідок дедалі більшої спеціалізації людини, що ставить під сумнів її спроможність публічно застосовувати свій розум, отже, брати участь у демократичних процесах.

І цей аспект пов'язаний з тим, що демократія сьогодні є проблемою. Адже демократія в сучасних умовах певною мірою переживає кризу, що позначається такими поняттями, як «кінець демократії», «помірна демократія» «постдемократія», «симулятивна демократія» (Блюдорн) тощо. Відповідно виникають концепції, які, враховуючи цю проблематичність, розвивають ідею демократії, подальшої демократизації, що й постає у концепті «деліберативної демократії».

Термін деліберативна (лат. *deliberatio* – обговорення), свідчить про демократію, пов'язану з участю громадян в обговоренні нагальних проблем суспільства й прийняття відповідальних рішень, що своєю чергою передбачає відповідну комунікативну, мовленнєву, етичну та політичну компетенції, отже, здатність і мужність публічно застосовувати свій розум, як наголошував Кант у згаданій праці «Відповідь на запитання: що таке просвітництво». Тут як раз ми й маємо звернутися до первинного значення слова – просвітництво. Сам термін «просвітництво», принаймні як він позначається німецькою – «Aufklärung» – це ще й прояснення смислів. У цьому плані просвітництво постає структурним елементом і деліберативної демократії, перетворюючись на демократію дискурсу.

Хочу зауважити, що громадський дискурс, так само як і деліберативна демократія, перебувають у нашій країні ще в зародковому стані. І справа не тільки в тому, що бракує обговорень, дискусій, дискурсів тощо. Як раз навпаки. Поняття дискурсу стало одним із найпоширеніших у соціогуманітарних науках, хоча нерідко викривляється його зміст, коли дискурс розуміють як будь-яке мовлення, навіть монологічне, зникає первинний, а саме, діалогічний сенс цього слова, годі вже казати про аргументацію. Понад це, останнім часом у ЗМІ непомірно зросла кількість конференцій, слухань, ток-шоу тощо, на яких обговорюються актуальні питання нашого суспільства.

Проте зазначу, що, по-перше, їхня ефективність досить сумнівна, по-друге, бракує як раз аргументативних дискурсів, де не просто обговорювались би ці проблеми, а й через аргументацію можна було б доходити аргументативної згоди щодо правильних рішень стосовно цих проблем. І тут як раз важливу, просвітницьку роль і мають виконувати філософи, показуючи, де в цих дискусіях, як

то кажуть, «не сходяться кінці з кінцями», де тенденційно, або викривлено подаються факти, або взагалі інформація фейкова. Проте в будь-якому разі проблемою є також вироблення механізмів, точніше, процедур прийняття рішень на основі цих обговорень.

І так само, як класичне просвітництво пов'язане з критичною рефлексією, так само й аргументативний дискурс, дотичний до критичної або глибинної герменевтики, виходячи за межі фактичності досвіду життєсвіту, містить у собі потужний емансипативний потенціал, здатний розвінчати викривлені комунікації, приховані перлюкутиви в мовленнєвих діях тощо. Тому просвітництво є не тільки конститутивним, а й регулятивним чинником. Люди не тільки мають обов'язок знати, і право не знати, вони повинні мати й право та обов'язок знати правду, знати істинне становище речей. У наш час війна – це не тільки безпосередні бойові дії, бомби й ракети, які падають на нас, це ще й боротьба з пропагандою, соціальними та політичними технологіями тощо.

Тому просвітництво й набуває важливого значення саме сьогодні, що потребує навіть «мужності до просвітництва». Особливо це важливо в ситуації, коли відбувається ескалація хибних смислів, фейків, коли соціальні, політичні технології, посилювані «цифровими технологіями», здійснюють потужну інтервенцію в життєсвіт людини, яка дедалі більше стає беззахисною перед ними. Соціальні технологи, такі собі «політичні масовики-вітвіники», як можна було б легковажно оцінювати їх до війни, перетворюють свої засоби на зброю масового знищення, дедалі більше хизуючись своїми успіхами.

Якось у своїй публіцистичній статті, – точніше, це було інтерв'ю в популярному журналі, – я висунув тезу, яка стала заголовком цієї статті: «Інтернет – могильник комунізму», можливо, дещо перебільшуючи значення впливу сучасних мережевих технологій на формування відкритого суспільства, автономної особистості. Ця теза, мабуть, була співзвучна з ідеєю «кінця історії» Френсіса Фукуями, який дещо погарячкував у своєму діагнозі суспільних процесів 90-х років ХХ ст. Адже сьогодні ми дедалі частіше наражаємось на явища, які можна назвати цифровим пануванням, цифровим тоталітаризмом, цифровим ГУЛАГом тощо. До того ж, цифрові технології створюють безпрецедентну, мабуть, в історії ситуацію, коли «позірність заступає буття». Свого часу Еріх Фром висунув дилему «мати або бути», сьогодні ця дилема постає в іншій контроверзі: «мати вигляд або бути», де отримує перевагу вимога: «більше позірності, ніж буття» [9, S.232].

Німецький філософ Гельмут Шельскі у праці «Політика та публічність» [18] показав зміни ролі публіцистики (в широкому сенсі – mass media) у сучасному світі, коли засоби масових комунікацій із трансляторів політичних смислів перетворюються на самих смисловиробників. Додам до цього, що Ю.Габермас 1961 р. у книжці «Структурні перетворення у сфері публічності» зауважив роль громадськості в становленні модерного суспільства, а 2022 року, враховуючи нові явища у сфері громадськості з огляду на цифрові технології, видав працю «Нові перетворення у сфері публічності. Деліберативна політика» [11], у якій показав маніпулятивну спрямованість сучасних цифрових технологій у публічному просторі.

Однак треба зазначити, що такі маніпулятивні успіхи завичай досить сумнівного штибу. Здавалося, майже непереможна пропагандистська імперія, яку за великі кошти вибудував Путін, панує над усім світом. Така інформаційна імперія фактично спирається на антипросвітницькі, антимодерні ідеї – апеляція до етосу нераціоналізованого життєсвіту, реабілітація тридидії і домодерних цінностей, релігійного мракобісся тощо. Проте ця перемога позірна, фейкова. Не можна суспільство змінювати так, як «кухар готує страву» (Ю.Габермас). Точніше, можна, але тільки тимчасово, прагнучи короткострокових цілей, що, зрештою, позначається головною з них – збереженням влади.

Проте для розвінчання цих цілей і потрібне «нове просвітництво», або «просвітництво просвітництва», як зауважив Дитрих Бюлер в уже згаданій праці «Наш просвітник Кант» [8, S.21]. Просвітництво просвітництва – це просвітництво засобами дискурсу, в якому мають формуватись не тільки критичне мислення та критичне ставлення до інтервенцій нових соціальних технологій, а й здатність аргументувати щодо правильності тих смислів, які формуються цими технологіями, що й проявляється в принципах-домаганнях дискурсу як чинника деліберативної демократії: а) зрозумілість; б) правдивість; в) істинність; г) правильність [2, с. 62]. Ці принципи-домагання дискурсу уможливають процедуру виявлення перформативної суперечності твердження самому собі, що своєю чергою передбачає такі вимоги:

– аргументативний дискурс вимагає, *по-перше*, ретельного пошуку фактів, даних, що утворюють емпіричний базис думки, твердження, отже, пошуку істини. Відтак, його *перша* настанова така: шукай вагомшого аргументу!

– *друга вимога* дискурсу міститься вже в першій, уточнюючи її: утримуйся від своїх емоцій, від умовиводів, зроблених швидкоруч, від примусу цифрових технологій і некритичних своїх або партійних тверджень в Інтернеті;

– із цього випливає *третья*, соціальна, *вимога* дискурсу: завжди поважай людську гідність усіх тих, про кого ти говориш або пишеш, хай це будуть можновладці чи біженці [2, с. 54].

Ці вимоги є й морально-практичними. Відтак неабиякої значущості набуває практична філософія як етика дискурсу. Виявлення латентних перлюкутивів, спрямованих на перекручування смислів соціальної дії, розвінчання політичних технологій маніпуляції громадською думкою і комунікаціями, розкриття механізмів введення в оману тощо, і має здійснюватись на основі аргументативного дискурсу. А сам дискурс, – як складник цього нового просвітництва, – постає системно утворювальним чинником деліберативної демократії.

А для цього потрібна освіта, насамперед філософська освіта, основу якої й складає практична філософія. Отже, протидія таким практикам, обґрунтування засобами дискурсу норм і цінностей сучасного суспільного розвитку та відповідна легітимізація соціальних інституцій і є першочерговим завданням сучасної практичної філософії як філософії дискурсу.

Однак у сучасних умовах філософська освіта, як і освіта загалом, переживає в нашій країні кризу: скорочуються курси гуманітарних наук, зокрема, і філософії. І це відбувається не тільки у нас, а й у інших країнах. Навіть система освіти Гумбольдта-Шляєрмахера, яка донедавна була останнім бастионом культури Німеччини, переживає кризу. І якщо з часів новоєвропейського просвітництва освіта розглядалась насамперед як культурна цінність, то сьогодні вона перетворюється на капітал.

Така обставина пов'язана з тим, що освіта дедалі більше комерціалізується і капіталізується. Варто зауважити, що тема кризи університетів на порядку денному вже майже півстоліття. І розвинені країни світу реформують свої освітні системи. Це об'єктивний процес, коли концепт «освіта як культура» поступається концепту «освіта як капітал», зокрема, і капітал в економічному значенні цього слова, тобто освіта має приносити прибуток із набуттям і застосуванням відповідних компетентностей, а не бути тільки здобуванням знання.

Університети стають такими собі комерційно-підприємницькими установами, докорінно змінюючи свою роль у суспільстві «академічного капіталізму» [17, S. 148]. Вони вже не є тільки місцем академічного життя науковців, науковець перетворюється на підприємницького агента, який у конкуренції з іншими підприємцями має виходити на ринок зі своїми пропозиціями, діючи від імені університету як торгової марки. Аби грати цю роль, університет має перманентно нагромаджувати капітал [Ibidem]. У зв'язку з цим капіталізації зазнає і вся інфраструктура

«суспільства знання»: публікації в «фахових» журналах, організація відряджень на наукові конференції, саме навчання, здобуття наукового ступеня тощо.

Аби наука остаточно не забула й не втратила свої «системні коди» (істина/хиба), вона має згадати і своє первинне просвітницьке призначення, а осереддя цього просвітницького процесу має знову стати філософія, а саме – практична філософія. Практична філософія має стати серцевиною філософської освіти в університеті. Як тут знову не згадати Канта, зокрема, його працю «Суперечка факультетів»: «Зрештою, можна погодитися з гордовитим домаганням богословського факультету на те, що філософський факультет є його служницею (однак залишається відкритим запитання: чи несе ця служниця перед шляхетною пані *смолоскип*, чи шлейф позаду неї» [13, С. 28]. Це уточнення Канта є, на мій погляд, для філософії орієнтаційним, адже філософія якраз і має бути таким світочем, який показує шлях у пошуках істинного знання, зокрема, й наукового, а також обґрунтування правильності соціальних (правових, морально-етичних) норм і цінностей.

Тематизуючи ці питання, Кант надавав перевагу практичному розуму над розумом теоретичним. А з огляду на той факт, що розум сьогодні постає в таких поняттях, як аргументація та дискурс (Вольфганг Кульман), то йдеться тут про перевагу практичного розуму дискурсу над теоретичним розумом технологій. Отже, практична філософія сьогодні має бути також засобом формування відповідних компетентностей сучасної людини, компетентностей, пов'язаних з тим, щоб навчитися брати участь у дискурсі, вміти критично мислити і правильно аргументувати, що потребує також громадської і політичної мужності. Мати мужність до розуму сьогодні означає мати мужність до аргументативного дискурсу. Філософувати дискурсом є й мужністю до просвітництва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бюлер Д. Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. Переклад з німецької, післямова, примітки Анатолія Єрмоленка. К.: Стило, 2014.
2. Бюлер Д. Розмисли щодо нашого осереддя в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз. Пер. з нім. А.Єрмоленка / Філософська думка. 2017. №2. С. 54-56.
3. Гюсле В. Моральна рефлексія та розпад інституцій. До діалектики просвітництва та антипросвітництва / Гюсле В. Практична філософія в сучасному світі. К.: Лібра, 2003. С. 52-67.
4. Круглий стіл «Філософської думки» Просвітництво: історія, культура, ідентичність / Філософська думка. 2017. № 4.
5. Култаєва М. Д. Просвітництво: формула Канта і сучасні наративи (Друге і Третє просвітництво / Філософська

думка. 2024. №. 5. С. 100-104.

6. Маєр-Абіх К.-М. Повстання на захист природи. Від довілля до спільноти. К.: Лібра, 2004.

7. Beck U. Weltrisikogesellschaft. Auf der Suche nach der verlorenen Sicherheit. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2007.

8. Böhler D. Unser Aufklärer Kant. Eine narrative, zuweilen diskursive Hommage als Hinführung. Berlin: Litt, 2024.

9. Borgardt M. Mehr Schein als Sein. Identitätsbildung und -darstellung in den digitalen sozialen Medien Diskursverantwortung in Krisen- und Kriegszeiten. / Diskursverantwortung in Krisen- und Kriegszeiten / Hrsg. von Dietrich Böhler, Harald Asel und Bernadette Herrmann. Erstes Bad Kissingener Symposium des Hans Jonas-Zentrums e.V. – 30 Jahre nach der Berliner Ehrenpromotion von Hans Jonas: 11. bis 13. Juni 2022. Bad Kissingen. Baden-Baden: Alber, 2023. S. 232-245.

10. Habermas J. Die Moderne – ein unvollendetes Projekt / Habermas J. Kleine politische Schriften. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981.

11. Habermas J. Ein neuer Strukturwandel der Öffentlichkeit und die deliberative Politik. Berlin: Suhrkamp, 2022.

12. Kant, Immanuel. Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? / Immanuel Kant. Kant. Werke. Digitale Bibliothek. Sonderband. Berlin: Directmedia, 2004. (Kant I. Werke in zwölf Bänden. B. 11. Herausgegeben von Wilhelm Weischedel. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. S. 53-61.

13. Kant, Immanuel. Der Streit der Fakultäten. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2005.

14. Kurreck Jens. Die Pflicht zu wissen und das Recht auf Unwissen / Philosophieren aus dem Diskurs. Beiträge zur Diskurspragmatik. Hrsg. Burckhart H., Gronke H. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2002. S. 379-403.

15. Münch R. Dynamik der Kommunikationsgesellschaft. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1995.

16. Münch R. Die Kultur der Moderne. Frankfurt a.M., 1986. Цит. за: Meyer Th. Globalisierung und Menschenrechte / Zukunftsverantwortung in der Marktwirtschaft. In Memoriam Hans Jonas. Redaktion: Micha Werner. München: Lit, 2000.

17. Münch R. Globale Eliten, lokale Autoritäten. Bildung und Wissenschaft unter dem Regime von PISA, McKinsey & Co. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 2009.

18. Schelsky H. Politik und Publizität. Stuttgart: Degerloch, 1983.

19. Weizsäcker, Ernst Ulrich von, Anders Wijkman: Wir sind dran. Club of Rome: Der große Bericht. Gütersloher Verlagshaus, 2017 (Engl. Originaltitel «Come On!» Springer Verlag New York, 2018).

20. Weizsäcker, Ernst Ulrich von. Wir brauchen eine neue Aufklärung. 07.04.2018 / www.deutschlandfunkkultur.de 50-jahre-club-of-rome-wir-brauchen-eine-neue-aufklaerung-100.html

21. Zapf W. Entwicklung und Sozialstruktur moderner Gesellschaft / H.Korte, B.Schäfers (Hrsg.). Einführung in die Hauptbegriffe der Soziologie. Opladen: Leske+Budrich. S. 237-251.

Василь КУШЕРЕЦЬ

член-кореспондент НАПН України, професор, доктор філософських наук,
заслужений діяч науки і техніки України,
голова правління Товариства «Знання» України

НОВІТНЄ ПРОСВІТНИЦТВО – ВИКЛИКИ ЧАСУ І ДІЇ

Товариство «Знання» України в день народження академіка АН України В.І. Шинкарука (22 квітня 1927 р.) провело двадцять «Шинкаруківські читання», визнаючи їх цінність в нашому сьогоденні. Велич наукових результатів В.І. Шинкарука порівнюється з його духовною та практичною просвітницькою діяльністю.

В.І. Шинкарук – професор, декан філософського факультету, директор Інституту філософії НАНУ, депутат Верховної Ради УРСР 11-го скликання; народний депутат СРСР у 1989-1991 роках, фундатор Київської світоглядно-антропологічної школи, очолював Товариство «Знання» України

упродовж багатьох років поспіль.

(З 1984 до 1993 року – голова правління Товариства «Знання» Української РСР. З 1993 до 1998 року – президент Всеукраїнської громадської організації Товариства «Знання» України. До 29 листопада 2001 року – почесний Президент Товариства «Знання» України). І сьогодні, коли його вже немає з нами, дедалі більше розуміємо, яку неоціненну філософську спадщину залишив він по собі і який великий внесок зробив у справу просвітництва в Україні.

Фундаментальними питаннями, яким В.І. Шинкарук приділяв

